

Лідія КОВАЛЕЦЬ, д-р філол. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0003-3022-522X
e-mail: lidijakovalets@gmail.com

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
Чернівці, Україна

НАВЧАЛЬНІ ДИСЦИПЛІНИ ШЕВЧЕНКОЗНАВЧОЇ ТЕМАТИКИ В ЧЕРНІВЕЦЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (ЗМІСТОВИЙ ОБШІР ПРОГРАМ)

У статті розглядаються особливості викладання в Чернівецькому університеті філологічних дисциплін шевченкознавчої тематики. З цією метою актуалізовано історичний досвід, пов'язаний із педагогічною діяльністю тут від 1885 р. проф. С. Смаль-Стоцького, запровадження ним у роботі з обдарованими студентами оригінальної методи, яка полягала в герменевтичному підході до розуміння творів Т. Шевченка. Завдяки цим зусиллям постав тоді цілий науковий осередок у шевченкознавчій науці.

Сконстатовано, що для наступних поколінь працівників кафедри української літератури вказаного університету так само завжди була в пріоритеті шевченкознавча наукова й науково-методична тематика, що й розгортало можливості прилучення до неї учасників освітнього процесу. В рамках чинних нині програм із підготовки бакалаврів за спеціальностями "середня освіта (українська мова та література)" і "філологія" у Чернівцях про Т. Шевченка найбільше говорять у курсах "Історія української літератури першої половини ХІХ ст.", "Вивчення життя і творчості Тараса Шевченка в ЗСО", "Літературно-мистецька Шевченкіана світу", тоді як магістерська програма спеціальності "філологія" включає ще й окремий курс "Шевченкознавство Буковини в іменах". Проаналізовано змістове наповнення робочих програм указаних дисциплін, широку проблематику відповідної лекційно-практичної роботи зі студентами, окремі теми для обговорення проілюстровано на рівні конкретних запитань, завдань, застосовуваної методики їхнього опрацювання тощо. Зважено також на особливості самостійної та індивідуальної роботи в процесі опанування курсів, що так само передбачає розвиток

зацікавлень Т. Шевченком з боку його молодих дослідників. Вивчення Т. Шевченка під час занять доповнюється індивідуальною науковою роботою наших студентів на шевченкознавчу тематику у форматі курсових та магістерських досліджень, щорічними – вже традиційними – конкурсами декламаторів Шевченкової поезії тощо.

Зініційовано обмін досвідом між працівниками вищої школи у викладанні Т. Шевченка.

Ключові слова: вивчення Шевченка, викладання Шевченка, С. Смаль-Стоцький, університетські навчальні дисципліни шевченкознавчої тематики, Чернівецький університет.

Вступ

Гуманітарна освіта в кожному суспільстві покликана забезпечувати не тільки інтелектуальний, але передовсім його морально-світоглядний стан. В Україні на українську літературу як на навчальний предмет (без зважання, чи це загальноосвітня, чи вища школа) так само завжди покладалась особлива місія. Ця місія непомірно зросла в час теперішніх викликів та випробувань, що до всього ж зумовлюється "безликістю національно-державного самовираження" (Моренець, 2017, с. 5) "на нашій, не своїй землі" навіть після 1991-го. Втім, озираючись на історію, вдивляючись-вдумуючись у захмарене війною сьогодення, розумієш, чому українська література навіть часів бездержавності мала таку політичну та громадянську значущість, чому саме з Шевченком ми й досі так тісно пов'язуємо питання мови, культури, традиції, школи, бачення свого національного майбутнього.

Щодо вивчення та викладання, отже – пізнання Шевченка, то в кожному з українських університетів склались свої традиції, виробились, безумовно, свої підходи, які потребують узагальнення і творчого розвитку. Недарма ще Ф. Шеллінг у "Лекціях про метод університетської освіти" ревно застерігав усіх хто працює у відповідній сфері, від догматизму та самовпевненості, наполягаючи на дослідницькій відкритості. Зі сподіванням на таку відкритість колег задля обміну досвідом хочемо поділитись думками про цей процес у нашому Чернівецькому університеті імені Юрія Федьковича, проаналізувавши змістовий обшир робочих програм навчальних дисциплін шевченкознавчої тематики.

Виклад основного матеріалу. Закладення традиції ми пов'язуємо з розпочатою в 1885 році діяльністю на тодішньому філософському факультеті С. Смаль-Стоцького (1859–1938). Цей перший у нас професор-україніст пропагував Шевченка як на лекціях із нової української літератури, так і на семінарі україністики. Там і там застосовувалась оригінальна філологічна метода, суть якої, за словами В. Сімовича, мабуть, найталановитішого учня С. Смаль-Стоцького, полягала в тому, щоб "роз'яснювати й вивчати Шевченка передовсім із самого поета, підходити до окремих його творів не тільки зі становища того твору, що його розбираєш, а у зв'язку з поемами, найперш написаними більш-менш у тому самому часі, а далі – з іншими" (Смаль-Стоцький, 2003, с. 18). Отож справді, перед нами "чи не перший послідовний творець української герменевтики" (Смаль-Стоцький 2003, с. 11). В. Сімович акцентував і на іншому: "Те, що було написане про цю чи ту поему досі, – ми повинні були докладно знати, при розборі все це піддавали критиці, робили свої самостійні висновки" (Смаль-Стоцький, 2003, с. 17). Схоже, С. Смаль-Стоцький не схилявся до "масовізму" в науці і практикував роботу з обдарованими одиницями, якщо цитований мемуарист згадує участь у семестровому семінарі 1901–1902 рр. аж чотирьох слухачів та об'єкти, напрямки їхніх студій: "Небагато ми тоді інтерпретували («Гамалію», «Посланіє», декілька балад), бо майже весь семестер зайняв був своєю дуже докладною аналізою «Гайдамаків» т. Лушпинський" (Смаль-Стоцький, 2003, с. 17). Та й загальний висновок В. Сімовича виглядає вельми значущим, хоча й суб'єктивним: "Не знаю, а мені так здається, що в тому часі, про який я говорю, ніде так до Шевченкової творчості не підходили, що так докладно й так різнобічно не розбирали Шевченка ні в однім університеті тодішньої Австрії, як це робилося в нас, на семінарійних вправах у проф. С. Смаль-Стоцького" (Смаль-Стоцький, 2003, с. 18). До речі, з цього семінару вийшли також інші талановиті літературознавці, зокрема й ті, хто й далі науково займався Шевченком у цій справжній науковій школі (Ом. Цісик, М. Навроцький, Д. Николишин, Д. Цибушник, М. Равлюк, Л. Луців, М. Гнатишак);

їхній досвід у царині шевченкознавства особливо продуктивно студіює нині у своєму докторському дослідженні асистентка кафедри української літератури О. Меленчук.

Важливо, що традиції винятково уважного ставлення до Шевченка зобов'язують також інших членів кафедри української літератури Чернівецького національного університету в різний спосіб прилучати студентів до цієї справи й самим розвивати царину Шевченкознавства через власні наукові зусилля. Щодо останнього, то в активі нашого колективу – монографії, посібники та численні статті суто шевченкознавчої тематики, зокрема і в новій "Шевченківській енциклопедії", а ще авторства С. Дігтяра розділ про Шевченка в університетському підручнику з "Історії української літератури першої половини ХІХ століття" (1980).

Власне, цей навчальний курс, який опановують другокурсники, належить до основних дисциплін у рамках освітньо-професійної програми "Українська мова та література" першого бакалаврського рівня в підготовці фахівців зі спеціальностей 014 Середня освіта, 035 Філологія. Згідно з планами, на весь курс передбачено аудиторних 30 год. лекційних і стільки ж годин практичних занять. Суто Шевченкові ми присвячуємо третину часу, це окремий змістовий модуль, заключний у рамках курсу. Звісно, що це дуже мало. Між тим про Шевченка згадуємо ледь не від початку наших зустрічей на курсі чи не в усіх попередніх темах і так фактично готуємось до пильнішої розмови про нього. Скажімо, в огляді суспільно-політичної та духовної атмосфери в Україні з кінця ХVІІІ століття Шевченко фігурує і як кириломефодієвець, один з авторів альманаху "Ластівка", журналу "Основа", письменник, який разом з іншими своїми сучасниками реально працював на захист української мови й був причетний до становлення нашої літературної критики. А хіба можна вивчати І. Котляревського, Г. Квітку, П. Куліша, М. Костомарова, романтичну поезію, драматургію, прозу тієї пори й не згадувати про Шевченка. Структуру присвячених йому лекційних викладів вибудовуємо, орієнтуючись загалом на відому періодизацію І. Франка. Тобто спеціально говоримо про життя і творчість Шевченка до 1843 року, періоду "трьох літ", часу заслання, на заключному занятті – про останній період

життєтворчості письменника та про основні досягнення українського й зарубіжного шевченкознавства (див.: Робочі програми...).

Тематика практичних занять зазвичай розрахована на поглиблене вивчення окремих ключових питань, при цьому практикуємо й альтернативні підходи, тобто даємо студентам можливість самим обирати напрям розмови з-поміж двох–трьох пропозицій. Наприклад, на першому занятті вибір лежить у такій площині: "Спогади про Тараса Шевченка його сучасників як чинник для глибшого пізнання цієї людської та творчої індивідуальності" або "Тарас Шевченко: погляд крізь призму кіно, дві точки зору" (обговорення двох документальних стрічок: фільму каналу "1+1" "Таємниці генія Шевченка" і чотирьох фільмів Юрія Макарова "Мій Шевченко") (див.: Робочі програми...). До слова, зв'язки з мистецьким контекстом намагаємось актуалізовувати через експозицію, скажімо, автопортретів митця чи його інших робіт, включення в сучасному виконанні окремих пісень на слова Шевченка тощо.

Попри дефіцит часу й упереджене ставлення до поеми "Гайдамаки" творців чинної нині шкільної програми (цей твір, як відомо, внесено до реєстру оглядових), неодмінно говоримо про такий великий здобуток 26-річного генія окремо, текстуально. Отож, пізнаємо генезу твору (з виокремленням як усних, так і письмових, книжних джерел і намаганням завбачити в цьому комплексі місце власної генетичної пам'яті автора), характеризуємо складну рецепцію твору літературознавцями, котрі, як відомо, ставлять іноді й під сумнів його історичність. Мовлячи про композиційні особливості, зважаємо на присутність у творі вставних пісень, відступів, особливий статус автора як співучасника подій, відсутність розв'язки, поєднання з ліро-епосом прозових і драматургічних форм тощо. У персоносфері твору обов'язково виокремлюємо образ України – спочатку романтичної, потім залитої кров'ю. Й аж тоді переходимо до обговорення принципового питання про фанатизм повсталोї маси та її ворогів, ставлення Шевченка до кровопролиття, його особливий настрій при виписуванні цих сцен, загалом про ідейну та глибоко моральну позицію автора. При цьому намагаємось завжди ілюструвати суттєві положення конкретним

художнім матеріалом, якнайменше вдаватись до соціології, проте не нехтуючи історичним підходом, історичною основою твору, без якої не зрозумієш сутності подій 1768 року. Та більше намагаємось інтерпретувати, маючи за зразок позитивний досвід С. Смаль-Стоцького і, зрештою, усвідомлюючи, що насправду "вся сфера гуманітарного знання (а відтак і гуманітарних дисциплін) є апіорі інтерпретативною – в тому сенсі, що її можна переконливо донести не в спосіб формул і абсолютних істин (законів природи) – як це має місце в природничих дисциплінах, а саме за посередництва інтерпретативних процедур і практик" (Левкулич, 2022, с. 148).

Засилля видовищної складової нашого буття змушує дуже дозовано ставитись до використання на наших заняттях та ще й на основному курсі т. зв. презентацій, дарма що сучасні інформаційні та комунікативні технології, само собою, активно використовуються в нашій роботі при спілкуванні, обміні інформацією, збиранні, аналізі, обробці, інтерпретації джерел, без цього неможливо уявити процес навчання в широкому сенсі. Однак на заняттях з літератури центром уваги, думається, мусить бути автор та його художній текст, сукупність текстів і спостереження за ними. Зрештою, так важливо говорити й на загальніші теми, як-от про жанрово-стильові особливості всіх сегментів літературної спадщини Шевченка, динаміку його художнього мислення, проводити важливі історико-типологічні зіставлення з творчістю письменників інших літератур – і то на конкретних прикладах. Зрештою, на заняттях з літератури неможливо не рефлексувати про літературу, людську і творчу долю письменника та ще й такого унікального, яким був Тарас Григорович. Усе це потребує більше часу, аніж є, пошуку додаткових можливостей для продовження розмов зі студентською аудиторією.

У який спосіб виходимо зі становища? Викладачами кафедри української літератури розроблено кілька інших курсів шевченкознавчої тематики, які хоч не належать до основних дисциплін, є вибірковими, але, видається, суттєво доповнюють та розширюють для охочих відповідне знання. Так-от студентам бакалаврату спеціальності "Середня освіта" пропонується курс

"Вивчення життя і творчості Тараса Шевченка в ЗЗСО", майбутнім бакалаврам спеціальності "Філологія" – курс "Літературно-мистецька Шевченкіана світу"; тим, хто опановує другий, магістерський рівень підготовки за тією ж спеціальністю, рекомендуємо прослухати курс "Шевченкознавство Буковини в іменах". Зрозуміло, що кожна з названих дисциплін володіє своєю специфікою, автори (відповідно проф. Ковалець Л., проф. Мельничук Б., асист. Меленчук О.) мають відповідні наукові й науково-методичні напрацювання у своїй галузі, Шевченко в підсумку однозначно стає ближчим для тих, хто опановує філологічний фах.

Так, курс "Вивчення життя і творчості Тараса Шевченка в ЗЗСО" (див.: Робочі програми...), розрахований на 22 год. лекцій і стільки ж годин практичних занять, передбачає суттєве сприяння тому, щоб в умовах інноваційної перебудови вітчизняної системи освіти допомогти студентам сформувати їхні методичні компетенції на основі ґрунтовних фахових знань про ключову постать українського літературного та суспільно-культурного процесу. Змістові модулі стосуються вивчення Шевченка в системі розвитку учнів базової школи та проблематики цього вивчення у старшій школі. Тож актуалізуємо опорні знання про життя і творчість Шевченка з проєкцією на учнівську аудиторію, продумуємо форми й методи їх подання, технологізацію таких уроків і т. под. В рамках першого блоку занять принципово важливими є, з нашого погляду, два завдання: навчити учнів читати Шевченка і навчити їх аналізувати його поезію. Йдеться фактично про виховання читацької культури – про творче читання, спільне вироблення плану читацької роботи, який включає, крім словникової частини, коментоване (класне) читання, власне (індивідуальне, повільне) читання як спостереження над текстом, а ще психолого-педагогічну роботу, розраховану, зокрема, й на тих, хто до літератури ставиться індиферентно. Що ж до науки аналізування Шевченкової поезії, то тут, як видається, найголовніше – виробити у школярів "звички і потреби мислити, щоб вони не переймали істину як готовий предмет, а відкривали її" (за Н. Каменською). І найоптимальнішим

бачиться нам аналіз "від першого до останнього слова": він здатен уникнути типового недоліку в шкільному аналізі ліричного твору – ігнорування його ліричного багатства й поетики.

Зрозуміло, що студії над Шевченком у старшій школі особливо відповідальні. Тож при обговоренні зі студентами питання про те, як вивчати біографію поета (точніше, доповнювати знання, отримане в попередніх класах), робимо акцент на потребі бачити це життя у зв'язках з історико-культурним процесом, знати про традиційні та інноваційні підходи до вивчення такого матеріалу, задля цього вміти узагальнювати педагогічний досвід і намагатись його розвивати. Даємо зрозуміти, що кожен твір нашого національного генія мусить бути удостоєний честі на своє особливе методичне потрактування: якщо баладу "Причинна" можна пізнавати за принципом "від форми – до сутності", то урок, присвячений поемі "Катерина", міг би бути проведений як літературознавчо-психологічне дослідження (за методом інтелектуальної рольової гри), ранні історичні поеми Шевченка – як об'єкт інтегрованого уроку з української літератури та історії і т. д. Ми неодмінно ратуємо за проблемність таких уроків, про необхідність поважного ставлення навіть до опанування низки Шевченкових творів, рекомендованих програмою для додаткового читання, і про глибоке змістове наповнення позакласної роботи з відповідної тематики. Окремо йдеться на наших заняттях і про розвиток навиків опрацювання дев'ятикласниками профільної школи науково-літературознавчих джерел (за об'єкт такої практичної роботи обирається, як правило, одна з "інтерпретаційних" шевченкознавчих студій С. Смаль-Стоцького). Щодо інноваційних уроків з розвитку мовлення в 9 класі, то вони спрямовані передовсім на розвиток діалогічного мислення й мовлення учнів (ідеться про творчий, діалогічний характер спілкування на уроках літератури вчителя та учнів, предметний діалог учнів між собою, з автором, епохою і т. д.). Тематика таких діалогів може бути різною (ідейно-естетичні суперечності Шевченка та П. Куліша як суперечності між "своїми"; опонування В. Белінському як обвинувачеві Шевченка; опонування І. Тургенєву,

Я. Полонському, які закидали Шевченкові його малоосвіченість; опонування російському царизмові як винуватцеві десятирічної Шевченкової неволі й передчасної смерті та ін.). Моделювання ситуацій, звісно, що вимагає від наших четвертокурсників значної підготовки, але це реальна й дуже дієва форма апробації їхніх знань та вмінь.

Як сказано, на бакалавраті чернівецькі студенти-філологи мають змогу вибрати також курс "Літературно-мистецька Шевченкіана світу", в рамках якого вони вивчають зразки "шевченківських" творів письменників різних епох, окремі вірші заучують напам'ять, вдаються до ідейно-естетичного аналізу творів, не кажучи вже, що поглиблюють знання з історії літератури, зокрема таких понять, як історична і художня правда, засвоюють на практиці способи трансформації першої в другу, вчаться сприймати окремі літературні факти в еволюції, в розвитку явища тощо. Велика увага відводиться, зрозуміло, українській художній шевченкіані. А теми для обговорення на практичних заняттях із курсу промовляють самі за себе, ось як би хоч такі: "Особливості змалювання Шевченкового заслання в романі Зінаїди Тулуб «В степу безкраїм за Уралом»"; "Особливості зображення інтимного життя Шевченка в повісті Володимира Дарди «Його кохана» та інших творах цієї теми"; "Різні підходи до змалювання участі Шевченка в Кирило-Мефодіївському товаристві у прозових творах радянського часу й тих, що з'явилися в незалежній Україні (останнє – в романах О. Криштопи «Братство» та О. Гавриша «Донос»)" (див.: Робочі програми...).

Добре зарекомендував себе і курс "Шевченкознавство Буковини в іменах", який читається магістрантам спеціальності 035 Філологія і так само покликаний сформувати уявлення про розвиток цієї науки на теренах краю від другої половини XIX століття й дотепер. Великий масив матеріалу розподілено між засвоєнням під час лекцій, практичних занять, індивідуальної та самостійної роботи. Тематика останніх настільки перспективна, що могла би розгортатись до рівня спеціальних наукових розвідок: "Вплив наукової школи С. Смаль-Стоцького на шевченкознавчі зацікавлення Луки

Луцтва", "Т. Шевченко в німецькомовному світі: наукове осмислення та перекладознавчий досвід (Йоганн Георг Обріст, Карл-Еміль Француз, Сергій Шпойнаровський, Сильвестр Яричевський)", "Т. Шевченко в науковому прочитанні Василя Лесина", "Шевченкознавчі дослідження Федора Погребенника", "Енциклопедичний характер шевченкознавчих статей Богдана Мельничука" й ін. (див.: Робочі програми...).

Вивчення Шевченка на заняттях доповнюється й індивідуальною науковою роботою наших студентів на шевченкознавчу тематику у форматі курсових та магістерських досліджень, щорічними – вже традиційними – конкурсами декламаторів Шевченкової поезії на рівні університету й за участю гостей з інших навчальних закладів міста, як доповнюється воно вже суто індивідуальним (для самих себе) читанням Шевченка, що є читанням у повному сенсі цього слова.

Висновки

Як бачиться, змістовий діапазон робочих програм навчальних дисциплін шевченкознавчої тематики, що викладаються в Чернівецькому університеті імені Юрія Федьковича, доволі широкий, його сформовано з урахуванням викликів сьогодення, досягнень літературознавства, ключових тенденцій розвитку системи середньої та вищої освіти, потреб теоретичної і практичної підготовки фахівців у сфері освіти й філології. Нам видається, що кафедра української літератури належно розвиває традиції, закладені тут свого часу професором С. Смаль-Стоцьким, змістове наповнення навчальних дисциплін, присвячених Шевченкові, виглядає цілком фахово і є запорукою доброї філологічної підготовки наших випускників.

Список використаних джерел

Левкулич, В. (2022). Вища освіта у дзеркалі викликів та альтернатив сучасності. *Філософія освіти*, 28(1), 139–158.

Моренець, В. (2017). Література та ідеологія. У *Література та ідеологія: колективна монографія* (В. Моренець, Ред.) НаУКМА, 4–12.

Робочі програми й силабуси навчальних дисциплін. *Філологічний факультет*. http://philology.chnu.edu.ua/?page_id=5912 (дата звернення: 24.03.2024 р.)

Смаль-Стоцький, С. (2003). *Т. Шевченко. Інтерпретації* (передм., заг. редагування, примітки В. Пахаренка). Брама.

References

- Levkulych, V. (2022). Higher education in the mirror of challenges and alternatives of modernity. *Philosophy of Education*, 28(1), 139–158 [in Ukrainian].
- Morenets, V. (2017). Literature and ideology. In V. Morenets (ed.), *Literature and ideology*: A collective monograph. NaUKMA, 4–12 [in Ukrainian].
- Smal-Stotskyi, S. (2003). *T. Shevchenko. Interpretations* (foreword, general editing, notes V. Pakhareno). Brama. [in Ukrainian].
- Working programs and syllabi of academic disciplines. *Faculty of Philology* [in Ukrainian]. http://philology.chnu.edu.ua/?page_id=5912 [in Ukrainian].

Отримано редакцією збірника / Received: 07.04.24

Прорецензовано / Revised: 12.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Lidiia KOVALETS, Dr. Hab. (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0003-3022-522X

e-mail: lidijakovalets@gmail.com

Yurii Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine

COURSES ON SHEVCHENKO STUDIES AT CHERNIVTSI UNIVERSITY (THE SUBSTANTIVE SCOPE OF THE PROGRAMS)

The article examines the peculiarities of teaching philological courses on Shevchenko studies at Chernivtsi University. To this end, the historical experience connected with the pedagogical activity here since 1885 of Prof. S. Smal-Stotskyi is actualized, in particular his introduction of an original method in working with gifted students, which consisted in a hermeneutic approach to understanding the works of T. Shevchenko. Thanks to these efforts, an entire scholarly center in Shevchenko studies emerged at that time.

It is stated that for subsequent generations of faculty at the Department of Ukrainian Literature at the mentioned university, Shevchenko studies has also always been a priority in research and research methodology, which has facilitated the engagement of participants in the educational process. Within the current programs for bachelor's degrees in "Secondary Education (Ukrainian Language and Literature)" and "Philology" in Chernivtsi, T. Shevchenko is most extensively covered in the courses "History of Ukrainian Literature of the First Half of the 19th Century", "Studying the Life and Works of Taras Shevchenko in Secondary Schools", "Literary and Artistic Shevchenko Studies Around the World", while the master's program in Philology also includes a separate course "Bukovynian Shevchenko Studies in Names". The substantive content of the work programs of these disciplines is analyzed, as is the broad range of relevant lecture and practical work with students; some topics for discussion are illustrated at the level of specific questions, tasks, methodologies for working on them, etc. Consideration is also given to the peculiarities of independent and individual work in the process of mastering these

courses, which also involves developing interests in T. Shevchenko among his young researchers. The study of T. Shevchenko during classes is supplemented by students' individual scholarly work on Shevchenko studies in the form of term papers and master's theses, as well as the annual, now traditional, competitions in declaiming Shevchenko's poetry, and more.

An exchange of experience is initiated among higher education professionals in teaching T. Shevchenko.

Keywords: *studying Shevchenko, teaching Shevchenko, S. Smal-Stotskyi, university courses on Shevchenko studies, Chernivtsi University.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.